

DAVID S. ODERBERG

ДОКТРИНА ПОДВІЙНОГО ЕФЕКТУ*Переклад Кузик Ольги*

Деякі теоретики моралі, можливо через практичну раціональність, не погодились би, що фундаментальний принцип моральності - це «*Do good and avoid evil*». («Роби Добро та уникай Зла» або «вчиняй добре та цурайся поганого»). Але на ряду із таким безперечним принципом постає головне питання: «Чи можете ви, як моральний суб'єкт, успішно виконати обидві частини даного судження протягом життя»? У нас у всіх є можливості вчиняти добрі дії при відсутності зла, але це не так поширено, як ми думаємо. Ми можемо уникати поганого, нічого не роблячи, але також це передбачає нічого хорошого. Очевидно, що фундаментальний принцип не потребує, щоб ви жили своїм життям, роблячи добрі речі при кожному зручному разі, більш ніж сидіти, склавши руки, та утримувались від діяльності, боячись, що ви зробите щось погане. Принцип говорить нам уникати погане, а не утримуватись від спричинення. Є простий факт, що труднощі життя роблять неминучим те, що, здійснюючи хороші речі, ми також будемо робити і погані. Більш того, ми можемо уникати зло ціною не вчиняти хороші дії, і розумні люди будуть розглядати це принаймні як допустиме, якщо не іноді обов'язкове.

Так як же ми, як раціональні, морально-відповідальні суб'єкти, можемо задовольнити фундаментальний принцип адекватним та гармонійним способом, беручи до уваги життєві вимоги? Тут вступає в роль «Доктрина подвійного ефекту». Деякі називають це доктриною, бо католицькі спеціалісти з етики і теологи моралі кодифікували та ратифікували це як щось схоже на доктрину католицької моральної філософії. Інші називають це «принципом подвійного ефекту», хоча він розпадається на ряд принципів, які об'єднані спільною ідеєю. Однак деякі автори бачать це просто як обґрунтування щодо деяких видів важких справ у етиці. Незалежно від переважної термінології, ДПЕ (як я буду це називати у цій роботі), - для усіх її критиків та труднощів з якими вона стикається, - є основа міцного морального мислення, без якої фундаментальний принцип буде зберігати тільки високий ідеал з маленькою послідовністю застосовності.

Роздивимося простий приклад. Коли я їду на роботу, я викликаю забруднення через вихлопну трубу моєї машини. Їхати на роботу, щоб я зміг працювати, це добре, але забруднювати середовище – це зло (зверніть увагу, що «зло» тут не обов'язково щось жадливе або огидне, ви можете використовувати слово «поганий». У цьому контексті, зло це просто поганий стан справ або поганий результат чи наслідок дій). Зараз я маю намір їздити на роботу: це моя мета використання машини (і ця мета – їхати на роботу - може бути засобом іншої мети, а саме – працювати). Але однак я не маю намір забруднювати навколишнє середовище, навіть якщо я вже це роблю. Я знаю, що водіння спричиняє забруднення, але я гадаю, що маю поважну причину водити мою машину (залишимо у стороні суперечливі екологічні проблеми, якщо ви бажаєте, можете припустити, що я живу за 50 миль від роботи, і дістатися туди я можу тільки машиною). Я

думаю, що моя причина брати машину, щоб їхати на роботу переважає погані наслідки та забруднення.

Чим більше ви думаєте про такі прості речі, як я, тим більше ви знаходите їх у своєму житті. Доктор дає мені антибіотики від інфекції, знаючи що вони можуть спричинити висипання. У його заключенні, хороший наслідок (одужання) переважає поганий ефект (ризик висипання). Він не має наміру спричинити висипання, так само як і стоматолог не має наміру викликати неминучу біль, коли він видаляє зуб, хоча він знає, що біль не оминуть. Ви відправляєтесь на термінову зустріч зі своїм бухгалтером, знаючи що ви запізнитесь на обід зі своїм другом на 10 хвилин. Ви не маєте наміру і не хочете запізнитися на ланч; але ви вважаєте, що така незначна незручність виправдовується важливою зустріччю. Можливо ваші судження неправильні, але справа не в цьому. Якщо це правильно, тоді, при рівних умовах, вам дозволено зустрітись та усвідомлено завдати незручності другу.

Якщо мораль створена для того, щоб скласти послідовну, раціональну систему поведінки, то тоді повинен бути шлях кодифікації ідей, який виправдовує, у деяких випадках, дії з добрими та поганими наслідками. Якщо це так, то тоді ми можемо спекти пиріг та з'їсти його: ми можемо жити своїм життям роблячи добре та уникаючи зло, поки судова заборона уникати зло не має на увазі що ми можливо ніколи не будемо її причиною. Ідея/концепція такої кодифікації бере свій початок від Святого Томаса Аквінаса (1225-1274), який відомий своїм начерком ДПЕ щодо дискусії самооборони (Аквінас 1929: 208-210 = *Summa Theologica* II.II q.65 a.7). Заявляючи, що іноді допускається вбивати для своєї оборони, він стверджує, що дія може іноді мати хороші і злі наслідки, де хороші наслідки навмисні, а злі - всього лиш передбачені («за межами намірів»). Смерть нападаючого – це погано, але порятунок іншого життя – добре. Ви можете захищати себе навіть використовуючи смертельну зброю, поки ви не маєте наміру вбивати, але ви не повинні використовувати силу, коли не потрібно, інакше ваші дії, які були спрямовані на порятунок вашого життя, будуть «не пропорційні», а отже і аморальні.

Основні положення ДПЕ були знайдені у розповіді Фоми Аквінського про самооборону та відповідних обговорень (Див. Cavanaugh 2006, ch. 1, більш детально про ДПЕ; також Mangan 1949). Знадобилося покоління мислителів щоб удосконалити та виділити численні принципи. Обговорення Аквінського, наприклад, вказує на необхідність співмірності мети і засобів. Ви можете тільки використовувати пропорційну силу, щоб відштовхнути нападаючого; якщо ви можете відлякати його за допомогою тривожної кнопки, але замість цього ви використовуєте зброю, ви поведітесь неприпустимо. Також, якщо я вб'ю того, хто намагатиметься вкрасти мій гаманець, злий наслідок очевидно непропорційний із хорошим кінцем.

Кодифікація ДПЕ, яка нарешті зводиться до нас через багато етиків, найбільш через католицьку моральну теологію, виглядає наступним чином. Існує 4 умови, які повинні бути дотримані перш ніж допустимо засудити дію як і добрими, так і злими наслідками:

1. Дія, задумана суб'єктом, має бути принаймні дозволеною
2. Добрі наслідки цієї дії мають витікати з цього так само негайно як і злі наслідки

3. Злі наслідки не мають бути сплановані
4. Причина для викликання злих наслідків має бути співмірна та достатньо серйозна.

Необхідно дати деякі пояснення. Щодо першого (1), дія, задумана суб'єктом, не має бути обов'язково добра, аби не зла. Наприклад, якщо ви обманюєте банк, ви не можете звертатись до ДПЕ, виправдовуючись своїми передбаченнями щодо банку – скажімо, що банк має закритися і люди втратять роботу, - щоб роздати гроші бідним. У зв'язку із другим (2), сенс в тому, що злий наслідок має бути спричинений чи хорошим ефектом, чи безпосередньо самою дією, яка в свою чергу спричиняє ще і хороші наслідки. Іншими словами, поняття актуальності є причинним, а не тимчасовим. (2) виключає можливість використання злого результату як засіб отримання хорошого, оскільки мета не виправдовує засіб. Класичний приклад про Справедливу війну ("Just War" Theory) висвітлює цю ідею. Так званий «тактичний бомбардир», який навмисно підриває воєнні об'єкти, передбачаючи, що він вб'є мирних жителів, ні в якому разі не використовує смерті як засіб досягнення його безпосередньої цілі (знищити об'єкт) чи його кінцевої цілі (виграти війну). Смерті жителів, скоріш, є побічним ефектом. З іншої сторони, терористичний бомбардир, який навмисно підриває жителів, щоб змусити їх здатися, використовує їх смерті як засіб досягнення своєї цілі. Тактичне бомбардування, кажуть захисники ДПЕ, може бути виправдане; терористичне бомбардування – ні. Деякі стверджують (Cavanaugh 2006: 29 – 30) , що (2) вказується неправильно, і діло в тому, що вже є в (3): злі наслідки не мають бути сплановані – будь то як засіб, чи як ціль. Для чого це робиться, якщо у випадку із тактичним бомбардиром, жителі піддаються терору, хоч і не навмисно, результат такий: вони покидають місто, залишають солдатів на військовій базі без їжі, тим самим змушуючи їх голодувати ти припинити функціонування бази? Злий наслідок, фактично, спричиняє добрий, але у тактичного бомбардира цього не було в планах. Слід пам'ятати, що хоч і ДПЕ є не просто принципом ретроспективного обґрунтування, а ще й одна із попередніх дійсностей, вона призначена як дія – керівний метод для оцінювання того, що робиш. Зрозуміло, тактичний бомбардир, у випадку, який я описав, був би пробачений. Якщо він би збирався зійти на літак, знаючи, що вбиваючи жителів, він би досяг своєї військової мети. Однак, якщо його запитують про це, то він стане стверджувати, що має намір зруйнувати тільки військову базу бомбами, і тоді багато хто би засумнівався. Ймовірна презумпція в теорії дії - це коли він бажає не тільки мету, а ще і засіб. Якщо ви знаєте, що злий наслідок спричинить добрий, тоді запитайте, чи дійсно ви не маєте наміру використати перше як засіб досягнення останнього. Більш того, важливо, якщо ви знаєте, що злі наслідки - це єдиний засіб досягнення хороших. Якщо тактичний бомбардир знає, що він може покласти кінець військовій базі тільки тероризуючи жителів, і він бомбардує, тоді його твердження, що він має намір досягти своєї мети обстрілюючи людей, залишаться пустим звуком. ДПЕ, тоді, більш про моральну психологію, ніж про виправдання після того, що сталося.

Введення (3) зараз має бути очевидним. Навіть якщо агент не має наміру мати злий ефект як засіб, він повинен все ще має намір це як мету – в цьому разі, згідно з ДПЕ, він все ще може не діяти. Стоматолог-садист, який має намір вирвати

хворий зуб і спричинити біль, не може виправдати себе, заявлячи, що біль сама по себе не було засобом до добрих наслідків. Якщо «уникати зло» щось значить, то, перш за все, що це можливо ніколи не буде наміром зла, чи як засіб, чи як мета. Можливо, однак, хтось це допустить чи змиритись з цим. Але знов, є один непомітний момент, який треба уточнити. Говорячи, що зло може бути дозволено у деяких випадках, я не стверджую, що важлива роль у ДПЕ - це дозвіл відмінностей. Доктрина відноситься стільки ж до злих дій, так само як і до дозволу цього (для прикладів, які потребують вміння із уявними експериментами, див. Cavanaugh 2006: 166 – 177). Сенс у тому, що суб'єкт, так би мовити, дозволяє собі робити зло, але тільки якщо він виконує умови ДПЕ. Однак умова (3) каже, що він не має наміру робити це. Більш докладніше, він повинен тільки передбачити, що він викличе або зможе викликати злі наслідки. Слід зазначити, що є різниця між діяти навмисно і діяти із наміром – останнє іноді називають «подальший намір». ДПЕ передбачає і поширюється на дії, зроблені навмисно, незалежно від того чи були наслідки сплановані (тоді це дія з наміром) чи тільки передбачені (у цьому разі дія не є дією із наміром). В обох випадках, дія все ще виконана навмисно, оскільки це умисна дія.

Положення (4) помилково читається як послідовний додаток. Пітер Сінгер, наприклад, думає, що ДПЕ це просто форма скритого, послідовного осудження (Singer 1993: 210). Однак, цього достатньо, щоб неправильно трактувати четверте (4) твердження. Воно, ні в якому не разі, не має на увазі порівнювати добрі та погані справи, щоб оцінювати загальний баланс добра над злом. Тут сказано, що має бути пропорціональні підстави для спричинення злих наслідків. Коли мова заходить про моральність, іноді рахується тільки кількість. Якщо мені потрібно поквипити мою дитину до лікарні, і я передбачаю, що якщо я поїду шляхом А, то я буду наражати на небезпеку більше пішоходів ніж на шляху Б, тоді, за рівних умов, я маю вибрати шлях Б. Але, умови насправді не рівні. Шлях А є коротшим, тому, якщо я не відвезу дитину до лікарні якомога швидше, є велика вірогідність, що дитина помре в дорозі. Якщо це твердження є достатньою причиною ризикувати пішоходами, тоді я можу використати шлях А. Однак, при послідовних підрахунках, в цілому, зло, якщо я поїду шляхом Б, менше ніж, якщо я поїду шляхом А, тоді мені краще поїхати шляхом Б. Для послідовників, найголовніше це зважування наслідків. Для захисників ДПЕ, найголовніше це відносна важливість причин для використання пропонованого плану дії.

Однак, як ми оцінюємо пропорціональність хороших і поганих наслідків згідно з причинами? У простих випадках це так важко: щоб зберегти моє життя, я можу ризикувати іншими, при цьому мені дозволено переважно зберегти своє життя, ніж інше (хтось може сказати, що я повинен це зробити). Звичайно, є жертви і, звичайно, батьки, які, наприклад, зобов'язані врятувати життя своєї дитині ніж собі. Але ДПЕ, перш за все, це доктрина про те, що ми зможемо зробити, іншими словами *доктрина допустимості*. Тільки-но ми прояснили, що ми зможемо зробити, ми маємо можливість зрозуміти певні справи, в яких нам рекомендують зробити щось інше або нами захоплюються і вважають зразком чесності, якщо ми вибираємо більш високий план дій, ніж просто робимо, що нам дозволено. І ми матимемо можливість бачити, як деякі фактори, такі як особливе відношення і службові обов'язки, можуть зобов'язувати нас робити не те, що ми хочемо.

Наприклад, у деяких справах людині дозволено відмовлятися від ризикованого медичного лікування, яке може врятувати життя. Але якщо це батьки із сімейними обов'язками чи, можливо, президент або прем'єр-міністр, то тоді вони б мали дозволити провести ризикову процедуру на користь інших. У свою чергу, деякі припущення можуть дозволити комусь щось, що при інших обставинах, це було б заборонено. Тому, наприклад, офіцер поліції має більше виправдання наражати на небезпеку людей у гонитві за злодієм, ніж звичайна людина. Кваліфікований доктор має більше підстав спричиняти біль при здійсненні лікування, яке, за його професіональними розрахунками, необхідно, ніж некваліфікована людина, яка просто прагне спробувати ліки, які побачила по телевізору.

Пункт про супровід (4) це ряд під-принципів, ціль яких у своєму тлумаченні. Наприклад, якщо злий наслідок виникав би незалежно, діє агент чи ні, агент має менше підстав, коли діє, а не навпаки. Відкладаємо в сторону завищену рішучість, ідея того, що чим менше залишається ризику зробити щось зле, тим менше вам необхідно враховувати ваше рішення. З іншої сторони, якщо бездіяльність би точно запобігла появи злу, тоді агенту потрібно мати більшу причину діяти далі. «Уникати зло» має на увазі те, що нам потрібно намагатися запобігти зло настільки наскільки це можливо; тому якщо наша пропонувана дія це єдиний вихід, в якому трапиться щось погане, ми повинні мати поважну причину діяти далі. Роз'яснення твердження (4) тоді потребує уваги до усього комплексу причин та обґрунтувань, які дозволяють чи вибачають деякі дії. Ніяка форма консеквенціалізму не може виконати це завдання, але багата історія казуїстики у Середньовіччі та сучасної моральної теології дає більше вказівок, як спеціаліст з етики, віруючий чи ні, повинен застосовувати ДПЕ до різних важких справ, для яких він і був створений (більше про твердження (4) див. Oderberg 2000: 93 – 101.).

Не дивлячись на її доцільність, по суті її необхідність вести важкі справи, ДПЕ стала піддаватись постійним нападам за довгий період часу. Напевно, найбільш серйозна критика стосувалася теми різниці між наміром та передбаченням, що і розповідається у доктрині. Онтологічно, ДПЕ передбачає, що така відмінність існує. Етично, вона стверджує значення відмінностей розповідей про відповідальність. Блез Паскаль (1623-1662) прославився своєю критикою щодо езуїтської моральної теології у своїх «Листах до Провінціалу» за їх нібито дрібнозернистий підхід до індивідуалізації намірів як спосіб виправдання агентів. Паскаль тримає езуїтів за стверджуючих «відклонити намір» від поганих наслідків і «направити» до хороших, які треба прагнути досягти (Pascal 1850: 153). Уявіть (це не приклад Паскаля, але подібний) людину, яка відрізала голову іншій за допомогою меча і у своє виправдання сказала: «Я не мав наміру вбивати його, я хотів перевірити наскільки гострий мій меч». Ніхто не був би переконаний таким жалюгідним виправданням, навпаки, ми би подумали, що вбивця брехун чи божевільний. Вкрай сумнівно, що будь-який езуїт навчав такої неправдоподібної ментальної гімнастики, яку могли б використовувати, щоб уникнути відповідальності за те, що здається на загальну думку було навмисно. Проте сатира Паскаля закріпилася, і з тих пір захисники ДПЕ її спростовують.

Хоча, навіть не вдаючись до другого – наказового наміру, один може сперечатися, що нам слід бути метафізичними реалістами щодо намірів

суб'єктивних ментальних станів і що наші оцінки щодо намірів іноді помилкові. Це буває дуже важко визначити, який намір був; тим не менш ми завжди можемо запитати їх та пояснити їх поведінку, щоб оцінити їх намір. «Відкладання наміру» майже завжди спростовується поведінковим та лінгвістичним доказом: «Ти кажеш, що ти не мав наміру вбивати, але ти залишив жертву помирати». Звичайно, можуть бути незаперечні, правдоподібні пояснення до кожного доказу, який вказує на намір, і саме тому наші судження неправильні.

Відносно того, що передбачення неминучих наслідків тягне за собою намір, як наголосили критики, друзі ДПЕ мають підтримувати так само швидко. Якщо агент знає, що щось точно трапиться, він не обов'язково планує результат. Злий наслідок був засобом чи метою? Чи було це частиною процесу обговорення, і якщо так, то яким чином? Це є частиною плану дії? Чи шкодує агент про злі наслідки? Намагався він звести їх до мінімуму чи взагалі уникнути? Прибічники ДПЕ мають багато питань, які блокують усі логічні і концептуальні зв'язки між передбаченням і наміром.

Щодо етичної актуальності різниці наміру/передбачення, прихильники ДПЕ стверджують, що це важливо щодо загальної теорії суб'єктивності та відповідальності. Навмисні дії - це парадигматичні людські дії. Ми робимо це заради мети, і ми вибираємо, якими засобами ми їх досягнемо. Як зазначає Кавана (2006), ніхто не вважає біологічну людську поведінку добровільною, і тому з точки зору суб'єктивності: думки про мимовільні рухи тіла, рефлексорну та інстинктивну поведінку. Коли справа доходить до суб'єктивності, рахується тільки добровільність. Однак, якщо критик готовий прийняти точку відліку, це здається суперечливим, що він не готовий визнати, у рамках сфери суб'єктивності, подальші різниці можуть бути зроблені між тим, хто робить просто свідомо, і тим, хто робить з наміром. Такі різниці у рамках компетенції добровільності мають важливу застосовність. Ми бачимо різницю між терористичним бомбардуванням та тактичним бомбардуванням у війні. Також є етична різниця між доктором, який навмисно вбиває страждаючу людину (евтаназія), і доктором, який дає знеболювальне, щоб полегшити біль пацієнту, але знає, що може померти (термінальна анестезія)? Крити ДПЕ думають, що будь-яка етична різниця між цими справами оманлива. Захисники ж бачать величезну різницю, в залежності від того, який намір мав доктор. Що він збирається досягти? Яка його ціль? Якщо це знеболювальне, то він діє так, як доктор повинен діяти. Якщо це смерть пацієнта, тоді, згідно з більшою кількістю захисників ДПЕ, він діє не як доктор – мається на увазі як лікар (той, хто лікує) - а як вбивця.

Англійська версія статті доступна за посиланням
<https://docs.google.com/file/d/0B7SKIRTKUieSXFTdDNnY0wybWs/edit>

Переклад зроблено з узгодженням з автором.